تفسیر تربیتی قرآن کریم

جلد اول

مؤلف: نور[illegible]باز
مترجم: عل[illegible]قا صالحی

نشر[illegible]ان

www.ketab.ir

سرشناسه: الباز، انور
التفسیر التربوی للقرآن الکریم . فارسی
تفسیر تربیتی قرآن کریم
مؤلف انور الباز؛ مترجم علی‌آقا صالحی.
تهران: نشر عسار، ۱۳۹۵.
۳ جلد.
شابک دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۱۵۰۰۹-۲
شابک جلد اول: ۹۷۸-۶۰۰-۳۶-۱۵۲-۰
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
موضوع: تفاسیر اهل سنت -- قرن ۱۴
صالحی، علی‌آقا، ۱۳۴۲ -، مترجم
رده بندی کنگره: ب۱۵ت۷۰۴۱BP
رده بندی دیویی: ۱۸/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی: ۳۸۹۹۲۵۶

www.ketab.ir

تفسیر تربیتی قرآن کریم

جلد اول

مؤلف: [illegible] نباز
مترجم: علی [illegible]
ویراستار: کتایون [illegible]
ناشر: نشر احسان
چاپخانه: چاپ مهارت
نوبت چاپ: اول- ۱۳۹۵
شمارگان: ۱۰۰۰دوره
قیمت دوره: ۱۵۰۰۰۰ تومان
شابک جلد اول:۳-۱۵۳-۳۴۹-۶۰۰-۹۷۸
شابک دوره: ٤-۱۵٦-۳٤۹-٦۰۰-۹۷۸

www.ketab.ir

فهرست

مقدمه‌ی مترجم ۷

مقدمه ۱۱

سوره‌ی فاتحه ۲۳

سوره‌ی بقره ۲۹

سوره‌ی آل‌عمران ۲۸۹

سوره‌ی مائده ۵۸۳

سوره انعام ۷۰۱

سوره اعراف ۸۳۱

سوره‌ی انفال ۹۷۷

سوره‌ی توبه ۱۰۲۷

www.ketab.ir

مقدمه‌ی مترجم

قرآن کریم سرچشمه‌ی نور و هدایت، منبع قانونگذاری و داروی شفابخش دل‌های مؤمنان است، مؤمنان با این نور تابناک الهی افق‌های دید خود را بالاتر می‌برند و برتر و فراتر از قانون‌های زمینی و مادی می‌نگرند و سعادت دنیا و قیامت خود را در پرتو انوار پربرکت آن می‌جویند و از چشمه‌ی شیرین بندگی و لذت جاویدان زندگی را در سایه‌های قرآن و عمل به فرامین حیات‌بخش آن می‌یابند. قرآن کریم دنیا و آخرت را برای باورمندان به هم پیوند می‌دهد و ذهنیت و روان آنان را به گونه‌ای می‌سازد تا جز به اهداف بلند و معنای عالی و عروج روحانی نیندیشند، دنیا و خوشی‌ها و کامجویی‌های آن را ناپایدار و زودگذر و فریبنده می‌داند و به مؤمنان هشدار می‌دهد که فریب نخورند و اهریمن از این طریق آن‌ها را از راه به در نکند و در دام نیرنگ‌ها و فریب کاری‌های دنیا نیفتند و عمر و زندگی خود را تباه نسازند، چرا که زندگی دنیایی تجربه‌ای تکرار ناشدنی است و نمی‌شود با ماجراجویی و خطرپذیری آن را دست کم گرفت و ساده و بی‌اعتنا از کنارش گذشت، و چه بسیار افراد نادان و خیره سر و کم تجربه‌ای که در این مسیر لغزیدند و توصیه‌های انبیایی الهی را دست کم گرفتند و در پی خوشی‌ها و عیاشی‌ها و هوس‌های خود فرو رفتند و خرمن عمر خود را سوزاندند و سرمایه‌ی زندگی و قیامتشان را بر باد دادند و زمانی به خود آمدند و حقیقت را روشن در مقابل دیدند که دیگر کار از کار گذشته و راه بازگشت و نجاتی پیش رو ندارند، این است که دستپاچه و ناامیدانه و هراسان می‌گویند: (ربِّ ارجعونی لعلّی اَعملُ صالحاً فیما ترکتُ) خدایا ما را به دنیا بازگردان، بلکه کردار

شایسته و نیک انجام دهیم، همان چیزهایی که در دنیا رهایش کرده بودیم و بدان اعتنایی نداشتیم. این پیکرهای فرسوده و بی خاصیت، تنها این جا می‌فهمند که اعمال و کردار نیک و باورها و عقاید توحیدی می‌تواند نجات بخش باشد و آنان را از آن گرفتاری‌ها و سختی‌ها و هلاکت ابدی برهاند، ولی این جا زمان نتیجه‌گیری است نه امتحان و آزمایش، زمان سپری شده و هرگز بازگشت مجددی در کار نیست، بلکه هر کس آن‌چه کاشته است باید بدرود و از توشه و زاد خود بهره گیرد.

قرآن کریم (تذکره) یا پند و اندرز و هشدار است و به ما عاقبت و سرانجام هر فکر و ایده، عمل و مسیری را خبر می‌دهد و خطرات و سختی‌ها و مشکلات را به گونه‌ای روشن و آشکار گوشزد می‌کند و از ما می‌خواهد تا هوشیار و بیدار باشیم و سعادت ابدی خود را دست کم نگیریم و بیهوده عمر و زندگی خود را در قمار دنیا طلبی و غفلت و بی خبری از دست ندهیم و به سرانجام دنیا طلبان و حاکمان زورگو و گردنکشان دنیاپرست نگریم که با سوء استفاده از نعمت‌های الهی و فرصتی که خدا در اختیارشان نهاده بود، خود را دچار فاجعه‌ی جدا بافته دیدند و مردم را به بندگی گرفتند و با تمام قدرت و توان خود به ستمگری و بیداد کوشیدند و زمین وساکنان آن را به تباهی و ویرانی کشاندند و سرانجام به گونه‌ای وحشتناک و عبرت آموز در کام اژدهای زهرآگین اعمال و کردار ستمگرانه‌ی خود فرو رفتند و آتش غضب الهی را به جان خریدند و در دنیا و قیامت دچار زیان شدند. قرآن کریم (بشارت) مژده است، مژده، آن هم برای آینده‌ای بی انتها، آینده‌ای تابناک و آینده‌ای سرشار از عزت، کرامت، نعمت و افتخار، مژده برای مؤمنان، پرهیزکاران و خداپرستان، آزادی‌خواهان و عدالت دوستان. مژده به آنانی که با خدا عهد و پیمان می‌بندند و با او وارد معامله‌ای سودمند می‌شوند و جان و مال و زندگی خود را در طبق اخلاق می‌نهند و به محبوب و معبود یگانه‌ی خود تقدیم می‌کنند و در مقابل، بهشت و رضایت او را می‌طلبند و به وعده‌ی پروردگار چشم امید بسته اند و می‌دانند که وعده‌ی پروردگار قطعی و تخلف ناپذیر است. قرآن محبوب دل‌های مؤمنان و افق تابناک بینش‌ها و ایده‌ها و نگرش‌های آنان است، بدون قرآن دنیا پوچ و بی معناست و هیچ‌کس از باغ زندگی خود گلی نمی‌چیندو جز تعفن و گنداب و لجنزار بویی از عمر خود نمی‌برد و رده آوری به دست نمی‌آورد. پس چه بهتر چشم دل و خرد خود را باز کنیم و این گنجینه‌ی آسمانی و این نعمت و هدیه‌ی الهی را غنیمت شمریم و با تمام وجود به

www.ketab.ir

سویش بشتابیم و در آیات شفابخشش بیندیشیم و برای دردهای درونی خود و آلام و رنج‌های بشریت از آن نسخه‌ها بپیچیم و دلسوزانه و مدبرانه و حکیمانه مردم را به این منبع نور و اشراق الهی دعوت کنیم تا مزه‌ی عمل به آیات الهی را بچشند و در پرتو آیات نورانی آن خود را بسازند و به بالاترین درجه‌ی انسانی ارتقا دهند. پس بر همه‌ی مؤمنان و دعوتگران دلسوز و فداکار لازم است به ندای پروردگار لبیک گویندکه خطاب به پیامبر نور و رحمت می‌فرماید: (اُدعُ الی سبیل ربک بالحکمة و الموعظة الحسنة) دعوت به سوی خدا آن است که با اندرزهای حکیمانه و سخنان نیکو و تفسیرها و روشنگری‌های آگاهانه مردم را به قرآن و فرامین آن فراخوانیم و این کار فراهم نمی‌شود مگر با تلاش و کوشش خستگی‌ناپذیر و صرف هزینه‌های سنگین و از خود گذشتگی و ایثار و جهاد و حتی شهادت در راه خدا. پس باید تا فرصت باقی است تکلیف خود را روشن کرد و هر کس آن‌چه در توان دارد در این راه خدا خالصانه و مخلصانه به کار بگیرد و به سوی مغفرت و بهشت پروردگار مسابقه دهد، بلکه بدان امتخار بندگی خدا را به دست آورد و بدان سرافراز گردد.

البته در مسیر دعوت به سوی خدا نقش خطیر علما و دانشمندان و اهل قلم بر کسی پوشیده نیست. بسیاری از دانشمندان اسلامی عمر خود را در این راه وقف کرده و خدمات شایان و ارزنده‌ای به جامعه‌ی بشریت تقدیم نموده‌اند، به‌ویژه فقه‌ها و مفسران قرآن در این زمینه گوی سبقت را ربوده و با قلم توانا و ذهن خلاق خود در دریای بی‌کران آیات الهی فرورفته و گوهرهای گرانبهای آثار ارزشمندی ارائه نموده‌اند و هر کدام از جنبه‌های مختلف، قرآن کریم را مورد مطالعه و پژوهش قرار داده و حجم بسیار زیادی از تفاسیر و نوشته‌های قرآنی از خود به یادگار گذاشته‌اند و دریای معارف قرآنی را پربارتر کرده‌اند، خدایشان جزای خیر دهاد و مسلمانان و جامعه‌ی بشری را از این دستاوردهای ارزشمند بهره‌مند گرداند.

تفسیر پیش روی، اثری ارزنده از آقای دکتر انور الباز به نام تفسیر تربیتی قرآن کریم است، ایشان توانسته‌اند با نتیجه‌گیری‌های مطلوب و بیان اهداف و فشرده‌ی مطالب تا حدودی دست به نوآوری بزنند، هر چند بیش‌تر، کاری تحقیقاتی و دانشگاهی است و به تألیف و جمع‌آوری و نقل قول مفسران بزرگی هم‌چون شهید سید قطب و امام رازی و ... پرداخته و در زمینه‌ی تفسیری تقریباً مطالب چندان مهم

www.ketab.ir

و چشمگیری از خود ارائه نداده است، اما هر باغی، جلوه‌ای دارد و هر گلی بویی، و نمی‌توان با مقایسه و تخمین به ارزیابی آن پرداخت، باید خواننده با دقت و کنجکاوی در لابه‌لای اوراق و سطرهای آن بنگرد و به اهداف و معانی بلند آن نظر افکند و مطلوب خود را به دام اندازد و آن را هم‌چون محبوبی عزیز در اعماق روح و جان خود نگه دارد و درخت هستی خود را با آن بارورتر سازد، آن وقت است که می‌تواند به قضاوت بنشیند و زحمات و تلاش‌های علمی دیگران را ارج نهد و به‌خاطر موفقیت در مطالعه و دریافت آن همه معارف، پروردگار را سپاسگذاری کند. در ساختار و نحوه‌ی شکل‌دهی این کتاب تنوع و نوآوری قابل توجهی اعمال شده است و خوانندگان در هر مقطعی با اهداف اجرایی، معانی واژگان، محتوای تربیتی و توصیه‌های پرورشی آن به‌گونه‌ای موجز و جالب و جذاب آشنا می‌شوند و اهداف مورد نظر با سادگی دریافت می‌کنند و با نشاط و شادابی زاید الوصفی دامنه‌ی مطالعاتی خود را گسترش می‌دهند و دچار ملالت و خستگی نمی‌شوند.

ضمناً در ترجمه‌ی آیات از تفسیر نور و تفسیر فی ظلال القرآن اثر استاد گرانقدر دکتر خرم‌دل و ترجمه و شرح واژگان قرآن از استاد ابوالفضل بهرام پور استفاده شده است. در پایان برخود لازم می‌دانم از دوستان و بزرگانی که در بازخوانی وحروف‌چینی و انتشار این اثر ارزشمند مرا یاری داده‌اند، به‌ویژه مدیر و کارمندان انتشارات احسان تشکر و قدردانی کنم و از خداوند بزرگ برای آنان و سایر قرآن دوستان و قرآن پژوهان پاداش نیک خواهانم.

سزاوار است این بنده‌ی ناچیز خداوند، ترجمه‌ی این تفسیر را به استادان بزرگ و دین مدار حوزه و دانشگاهی‌ام تقدیم کنم از جمله استاد بزرگوار ارجمندم جناب دکتر مصطفی خردم‌دل و استاد دانشمند جناب دکتر محمود ابراهیمی و استادان حوزه جناب علامه مرحوم ماموستا محمد امین کلاشی و ملا احمد رحیمی و سایر بزرگوارانی که در محضرشان تلمذ نموده‌ام و سال‌ها درس ادب و اخلاق و دین‌پژوهی و دینداری آموخته‌ام، خدایشان جزای خیر دهاد و به بهشت نعیم و رضوان خود رهنمون گرداند. آمین.

علی آقا صالحی، کرمانشاه - ریژاو

www.ketab.ir

مقدمه

سپاس و ستایش خدایی که انسان را به بهترین و کامل‌ترین شیوه‌ی ممکن آفرید و کتاب‌های آسمانی بر وی فرستاد تا بدین وسیله او را به حق و راه راست هدایت نماید. گواهی می‌دهم که خدای جز پروردگار یکتا و بی‌شریک نیست که فرمود: ﴿ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا ٱلْقُرْءَانَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ ﴾[1] همانا قرآن را برای پندآموزی آسان کردیم، پس آیا پندگیرندهای است.

و فرمود: ﴿ إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا ﴾[2] همانا این قرآن به آیینی استوار راه می‌نماید و به مؤمنانی که کارهای شایسته می‌کنند، مژده می‌دهد که پاداشی بزرگ از آن‌شان است.

گواهی می‌دهم که محمد ﷺ بنده و فرستاده‌ی او و قرآن نامه‌ای بر روی زمین است. درود و سلام پروردگار بر پیامبر و یارانش باد، آنانی که قرآن را به بهترین وجه ممکن از وی آموختند و بدان عمل کردند و به عنوان بهترین مؤمنان نام‌شان در تاریخ ثبت شد و قرآن کریم آنان را تعریف و تمجید نمود و آیات تعریف و تمجیدشان تا قیامت ورد زبان مؤمنان و موحدان خواهد بود. پروردگارا، از آنان و از کسانی که راه و طریقه‌ی آنان را پیمودند و تا رستاخیز هم‌چنان بر آن ثابت قدم می‌مانند خشنود باش.

اما بعد:

۱ـ قمر: ۱۷

۲ـ اسراء: ۹

www.ketab.ir

انسان هر اندازه برای فهم قرآن بخواهد تدابیر لازم بیاندیشد و ابزار و وسایل مورد نیاز به کار برد، مادامی‌که مطابق فرمان‌های آن عمل نکند، نمی‌تواند به گونه‌ای شایسته ذات و روح قرآن را دریابد.

قرآن کریم شامل مجموع‌های افکار انتزاعی یا ایده و افکار محض نیست که بشود بر روی میز و صندلی آن را آموزش داد و سپس همه مطالبش را درجا فهم نمود! هم‌چنین کتابی نیست که به بحث درباره‌ی الهیات بپردازد و همه‌ی رازها و نهانی‌ها و زوایای آن را برملا سازد!

خیر، قرآن، کتاب دعوت و حرکت است، همین که اولین آیاتش نازل شد به قول امام مودودی مردی خوش‌اخلاق، نرمخو و پاک‌سرشت را پرورش داد و او را از گوشه‌ی انزوا و سکوت بیرون آورد و به وی مأموریت داد تا در برابر دنیایی که غرق فساد و تباهی و انحراف از مسیر حق بود، یک تنه مبارزه کند و باطل را درهم بکوبد و با سردمداران کفر پیشه و رهبران فاسق و فاسد و گمراه زمان، اعلام جنگ نماید.

این قرآن، قانون زندگی و بنیانگذار حرکت جمعی مسلمانان در طول بیست و سه سال دعوت اسلامی است که ابتدا و آغاز حرکت آن با فریاد یک نفر شروع و به برپایی خلافت در زمین منتهی شد. قرآن کریم همان کتابی است که در هر مرحله از مراحل دعوت، یا هر قدمی در عرصه جنگ و نبرد طولانی بین حق و باطل تمامی طرح‌ها و برنامه‌های ساختاری و زیربنایی آن را بر عهده گرفته و با قدرت برنامه‌ریزی نموده است.

ما با تأکید تمام اقرار می‌کنیم که نمی‌توانیم به مفاهیم و معانی بلند و عمیق قرآن دسترسی پیدا کنیم؛ مگر این‌که آن را دستور زندگی خود قرار دهیم و بر مبنای آن مردم را به راه خدا دعوت نماییم و در همه‌ی مسیرهای زندگی و هر قدمی‌که برمی‌داریم از هدایت و راهنمایی آن بهره ببریم. هم‌چنین انسان نمی‌تواند بر مفاهیم و مقاصد احکام قرآن و تعالیم اخلاقی و توجیهات اقتصادی و حکومتی و مبادی و نظم آن در همه‌ی عرصه‌های زندگی پی ببرد؛ مادامی‌که آن را بر زندگی تطبیق ندهد و پیاده نکند. هرگاه فرد یا گروه یا امتی که با برنامه‌های سازنده‌ی آن مخالفت ورزند؛ هرگز نمی‌توانند از اهداف و مقاصد بلند آن در زندگی فردی و اجتماعی خود سر درآورند و از آن بهره ببرند.

www.ketab.ir

قرآن... و تربیت و پرورش:

می‌توان گفت: تمامی آیات قرآن به خاطر تربیت و پرورش امتی راه‌یافته و یکتاپرست نازل شده تا بتواند برای خلافت راشده در زمین قیام کند و روح بشریت سرگردان را از همه‌ی جوانب و در هر سطحی از سطوح روحی و اجتماعی و... سامان بخشد و به زوایای آن نفوذ کند؛ زیرا بشریت در هر سطحی از زندگی هم‌چون آیینه‌ای، خود و نیازهایش را در آن می‌بیند و وسعت دید و بصیرت و آگاهی‌اش با او واکنش نشان می‌دهد.

قرآن کریم، زندگی انسان را، عرصه‌ای مناسب برای پرستش پروردگار و محل عمل و آزمایش بندگان می‌داند تا چنان‌چه هرکس مطابق فرمان‌های الهی عمل کند و کارنامه‌ای مطلق داشته باشد، به رضایت و خشنودی پروردگار و کسب پاداش آخرت و بهشت ابدی نایل آید. انسان در این جهان خاکی هرگز نمی‌تواند به سعادت و خوشبختی دنیا و آخرت برسد، مگر این‌که طبق دستورها و تعالیم قرآن و به گونه‌ای صحیح خود را پرورش دهد و زندگی‌اش را بر مبنای آن پایه‌ریزی کند.

هرکس به آغاز دعوت اسلامی در مکه مراجعه کند، می‌یابد که چگونه نسل اول اسلام، تربیت قرآنی یافتند و در سایه‌ی رهنمودهای قرآن، جامعه‌ای آرمانی و اسلامی بنا کردند و هم‌چنین به طور قطع و یقین پی خواهد برد خداوندی که قرآن را بر پیامبرش نازل کرد تا نسلی چنان شگفت‌انگیز تربیت کند، چه نقش بی‌بدیلی داشته است. در طول تاریخ بشری، هرگاه امت اسلام در لایه‌های لایلی از جاده‌ی حق منحرف شوند و به بیراهه روند، می‌توانند با توسل به راهنمایی‌ها و آیات نورانی قرآن دوباره هم‌چون نسل اول، به راه حق و یکتاپرستی برگردند و به آن مجد و عظمت اولیه خود را به دست آورند.

دوران مکی در قرآن، به دوره‌ی پرورش و آمادگی شهرت دارد؛ یعنی پرورش عقیده و اخلاقیات و آمادگی برای حمل بار امانت بزرگی که امت‌های دیگر نتواستند آن را تحقق بخشند و آن پیاده کردن برنامه و قانون پروردگار در سراسر زمین است.

پیامبر ﷺ در طول سیزده سال در مکه مردمانی را پرورش داد و نهال مبارک تربیت قرآنی را در وجود آنان بارور کرد و به ثمر نشاند؛ به گونه‌ای که کلمه توحید در جان و روحشان ریشه دوانید و سراسر زندگی آنان را در بر گرفت و روح عطشناکشان را سیراب نمود.

www.ketab.ir

قرآن کریم دوران تربیتی و پرورشی مسلمان را، در مکه، در خلال آیات متعدد، بیان می‌کند و به مسائلی هم‌چون معجزه و عظمت آن، مرگ و زندگی، شگفتی‌های روزی و رزق، اندیشیدن در هستی و کائنات، علم و دانش بی‌انتها و قدرت نامحدود پروردگار، هشدار به کافران و نابودی و سرانجام شوم آنان، مشاهده‌ی رستاخیز و نعمت و عذاب آن و حشر و نشر و حساب و کتاب و... می‌پردازد.

براساس پرورش عقیدتی، آمادگی برای حمل بار امانت بزرگ الهی ایجاد می‌شود. اگر فرد مسلمان از نظر عقیده و ایمان پرورش نیابد و پایه‌های ایمانی‌اش به پروردگار یکتا محکم نشود، در صورت به قدرت رسیدن، هرگز نمی‌تواند به وظیفه‌ی دینی و مسئولیت شرعی خود عمل کند و به عهد و پیمانش با خدا، وفا نماید و با زیردستان یا مملکت متوجه به عدالت و دادگری و راستی و صداقت رفتار کند و از زورگویی و تحکم و غارت و چپاول اموال و دارایی‌های آنان اجتناب ورزد. تنها اعتقاد و پرورش صحیح عقیدتی و ایمانی است که یک حکمران را به جاده‌ی عدل و انصاف سوق می‌دهد و از رفتارهای جاهلی و اعمال شرک‌آلود و زورگویی و قلدری باز می‌دارد و این نوع پرورش عقیدتی، تنها در سایه‌ی رهنمودهای نورانی قرآن کریم امکان‌پذیر می‌باشد.

دوران مدنی، دوران انتقال از ابتلا و آزمایش و استضعاف و آوارگی به حکومت و جانشینی در زمین و ایجاد ثبات و استقرار و تقویت دولت پایدار و قانونمند بود. همان‌طور که در قرآن – و تعالیم رسول خدا – ابزار انتقال اول از کفر به ایمان بود، همان‌طور هم ابزار انتقال دوم به ثبات و استقرار و جانشینی در زمین شد.

بنابراین، قرآن برای پیروانش برنامه و روش تربیتی و پرورشی ارائه می‌دهد که با تمامی‌روش‌های تربیتی موجود در زمین تفاوت دارد؛ به گونه‌ای که توانست در مدت اندک و کوتاهی، چنان امت منسجم و یکتاپرستی پرورش دهد که شایستگی دریافت مدال پرافتخار بهترین امت را داشته باشد.

ویژگی‌های برنامه‌ی پرورشی قرآن

برنامه‌ی پرورشی قرآن کریم، دارای ویژگی‌ها و اوصاف منحصر به فردی، به شرح زیر می‌باشد:

www.ketab.ir

۱ـ ربانی و الهی است:

انسان، آفریده و مخلوق پروردگار است و جز پروردگار، کسی از راز نهانی و فطری وی آگاه نیست و تنها با راهنمایی‌ها و ارشادهای الهی می‌توان کلید معمای فطرت بشر را یافت و از آن آگاهی پیدا کرد و مداوای بیماری‌ها و مشکلات او نیز تنها با دریافت نسخه‌ی شفابخش قرآنی امکان‌پذیر می‌باشد، چون خداوند کلید و راه‌حل هر مشکلی را در کتاب خود بیان می‌کند و آن را شفای هر درد می‌داند و می‌فرماید: ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴾[1] و از قرآن آن‌چه برای مؤمنان شفا و رحمت است نازل می‌کنیم.

می‌فرماید: ﴿ إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ ﴾[2] بی‌تردید این قرآن به آیینی استوارتر راه می‌نماید.

هیچ‌گاه بشریت به راحتی و آسایش و خوشبختی و هدایت و رستگاری و تکامل نمی‌رسد، مگر این که فطرت و سرشتش را در اختیار پروردگار قرار دهد و بر مبنای دستورهای الهی، آن را پرورش دهد. اسلام زمانی رهبری بشریت را پذیرفت که زمین مملو از فساد و تباهی و زندگی تلخ و ناگوار بود و رهبران فاسد و ستمگر زندگی را به کام مردم تیره و تار کرده بودند. چنان‌که قرآن کریم می‌فرماید: ﴿ ظَهَرَ ٱلْفَسَادُ فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِى ٱلنَّاسِ ﴾[3] فساد و تباهی در خشکی و دریا به سبب آن‌چه دست‌های مردم [از گناهان] فراهم آورده، پدیدار گشت.

اسلام به وسیله‌ی قرآن کریم، تصویر تازه‌ای که در آن ارایه داده بود و هم‌چنین به وسیله‌ی برنامه و شریعت برگرفته از قرآن، توانست حیات و زندگی تازه‌ای به بشریت ببخشد که پیش از آن سابقه نداشت.

قرآن صورت و شکل تازه‌ای از وجود، زندگی، جامعه، ارزش‌ها و نظام اجتماعی ارائه داد و هم‌چنان جامعه‌های بی‌نظیر و آرمانی برای انسان‌ها ساخت و به تحقق رساند که هیچ‌گاه تصورش را هم نمی‌کرد. تمامی برنامه‌های پرورشی و تربیتی که انسان برای پرورش هم‌نوعانش طی دوران زندگی و طول تاریخ اعم از دوران امپراتوری روم باستان و یونان سپس قرون وسطی، ارائه کرد، همه به شکست انجامید و امروزه از برنامه‌هایی

۱ـ اسراء: ۸۲

۲ـ اسراء: ۹

۳ـ روم: ۴۱

www.ketab.ir

هم‌چون کمونیستی و اشتراکی و امثال این‌ها سر در آورده است که همه یکی پس از دیگر منهدم شدند و یا در حال نابودی هستند. این تنها برنامه و قوانین آسمانی و بی‌نظیر قرآن است که با همان شیوه و موضوع منحصر به فرد خود، توانایی اصلاح جامعه و مردم را دارد و هیچ‌گاه قوانین و فرمان‌هایش کهنه نمی‌شود، زیرا تنها پروردگارِ آفریننده‌ی مردمان، آگاه به نیازها و مصالح بندگانش است که می‌فرماید: ﴿ أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴾[1] آیا کسی که آفریده است، نمی‌داند؟ حال آن‌که او باریک‌بین آگاه است.

۲ـ کامل و فراگیر:

هر انسانی زندگی دنیایی و زندگی آخرت - به اعتبار این‌که به آن خواهید رسید - دارد و بدون تردید، بر مبنای آن‌چه در دنیا کسب کرده، زندگی آخرتش تعیین می‌شود. از نشانه‌های رحمت و عظمت اسلام آن است که انسان را به حال خود رها نکرده است، بلکه هر آن‌چه که موجب سعادت و خوشبختی دنیا و آخرت باشد، در اختیارش نهاده است تا بر مبنای استعداد و توانایی‌هایش از آن بهره ببرد و راه سعادت همیشگی خود را بدون هیچ گونه اکراه و اجبار برگزیند.

این برنامه‌ی پرورشی، چنان‌که گفته شد، هر دو زندگی دنیا و آخرت انسان را در بر می‌گیرد، بنابراین تنها برنامه‌ی متکامل و پیشرفته در تمامی زندگی اجتماعی یا سیاسی یا اقتصادی... است که بین انسان و نفسش و هم‌چنین بین انسان و جامعه‌ای که در آن می‌زید، توازن و تعادل برقرار می‌کند و هیچ مجالی برای مخاصمه و لجاجت و عناد نیست، بلکه این‌جا سازگاری و هماهنگی مطرح است، نه اما و اگر...

۳ـ توازن و برابری:

از آن‌جایی که انسان موجودی مرکب از جسم و روح است و هرکدام از این دو بعد نیازمندی‌ها و مطالبات ویژه‌ی خود را دارند، برنامه‌ی تربیتی پرورشی قرآن به هر دو بعد وجودی وی نظر داشته و به گونه‌ای هماهنگ و متعادل نیازهای هر دو را تأمین کرده است، به طوری که هیچ‌کدام از دو بعد جسمی و روحی بر دیگری غلبه و طغیان نمی‌کنند، زیرا اسلام به گونه‌ای مناسب، حدود و قواعد آن‌ها را تعیین کرده

۱ـ ملک: ۱۴

www.ketab.ir

است و پروردگار، انسان را گرامی‌داشته و می‌فرماید: ﴿ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ ﴾[1] ما آدم را گرامی‌داشتیم.

این توازن و برابری، همان میانه‌روی و اعتدالی است که امت پیش رو و سرافراز باید بدان متصف شود. خداوند می‌فرماید: ﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُوا۟ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ ﴾[2] بدین سان شما را امتی میانه قرار دادیم تا بر مردم گواه باشید.

واژه‌ی (وسط) چند معنا دارد، به معنی افضل (برتر) و میانه‌روی و توسط بین دو چیز و... آمده است که همه‌ی این معانی در این امت پیشرو و زمامدار باید یافت شود تا بتواند بر مردم گواه باشد. پس سرشت و طبیعت اسلام، عبارت است از توازن و اعتدال و میانه‌روی بین نیازمندی‌ها و مطالبات جسم و روح.

۴ـ عملی و سازنده:

قرآن کریم، تنها به آموزش علم – دینی یا دنیایی – به انسان اکتفا نمی‌کند، بلکه از وی می‌خواهد تا به آموخته‌ها و اندیشه‌ها صورت سازنده و مثبت عمل کند و می‌فرماید: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ۝٢ كَبُرَ مَقْتًا عِندَ ٱللَّهِ أَن تَقُولُوا۟ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴾[3] ای مؤمنان چرا چیزی می‌گویید که به آن عمل نمی‌کنید، نزد خدا سخت زشت است که چیزی بگویید که عمل نکنید.

پس هرکسی که براساس برنامه و روش قرآنی می‌خواهد خود را پرورش و تکامل دهد، باید درباره‌ی خود و جامعه‌اش فردی مثبت و سازنده و عمل‌گرا باشد و بر مبنای آموخته‌های ایمانی‌اش اعمال نیک و کارهای سازنده و خلاقانه انجام دهد، زیرا در سایه‌ی تربیت اسلامی، ایمان بدون عمل صالح و نیکوکار وجود ندارد و اصولاً نام ایمان بر آن اطلاق نمی‌شود، عمل صالح و شایسته نیز، همان کارهایی است که خداوند آن را بر مؤمنان واجب و مستحب دانسته است. می‌فرماید: ﴿ وَقُلِ ٱعْمَلُوا۟ فَسَيَرَى ٱللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُۥ وَٱلْمُؤْمِنُونَ ﴾[4] بگو: [هر کاری می‌خواهید] بکنید که به زودی خدا و رسول او و مؤمنان کار شما را خواهند دید.

---

۱ – اسراء: ۷۰

۲– بقره: ۱۴۳

۳ – صف: ۳-۲

۴– توبه: ۱۰۵

www.ketab.ir

می‌فرماید: ﴿ مَنْ عَمِلَ صَٰلِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُۥ حَيَوٰةً طَيِّبَةً ﴾[۱] هرکس از مرد یا زن کار شایسته کند - در حالی که مؤمن باشد - قطعاً او را با زندگی پاکیزه‌ای حیات حقیقی می‌بخشیم.

می‌فرماید: ﴿ ٱعْمَلُوٓا۟ ءَالَ دَاوُۥدَ شُكْرًا ﴾[۲] ای خاندان داوود شکرگزار باشید.

اسلام، تن‌پروری و بیکاری را عملی منفی و به زیان فرد و جامعه می‌داند و در بسیاری از آیات و احادیث، انسان به شدت از آن‌ها نهی شده است.

باید دانست که اگر جامعه‌ای پشتیبان حق نباشد و در برابر گمراهی‌ها و فساد و تباهی‌ها سکوت پیشه کنند، به مرور زمان نبض زندگی آن جامعه از تپش می‌افتد و با تقدیر الهی نیست و نابود می‌شود. ﴿ وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ ٱلْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴾[۳] و پروردگارت بر آن نبوده است که شهرها را در حالی که مردمانش درستکارند، به ستم هلاک کند.

با دقت به جمله‌ی اخیر ﴿ وَأَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴾ به نکته‌ی ظریفی می‌رسیم و آن این است که نفرمود: (و اهلها صالحون)؛ زیرا صلاحیت ظاهری و تقوا و پرهیزکاری شخصی که اعتنایی به سرنوشت ایمان و فرار خوبی و نیکی در جامعه نداشته باشد، هیچ ارزش و اعتباری ندارد و با هیچ خیر و خوبی همراه نمی‌باشد! پس تربیت قرآنی از مؤمنان می‌خواهد که افرادی نیکوکار و اصلاحگرا و هدایت‌یافته و راهنما و هدایتگر و سازنده باشند و در قبال جامعه احساس مسئولیت کنند.

۵ـ واقع گرایانه:

هم‌چنین، برنامه‌ی تربیتی و پرورشی قرآن، به‌گونه‌ای انسان را پرورش می‌دهد که بتواند به‌عنوان یک بنده‌ی مخلصِ پروردگار، عمل صالح و نیکو را انجام دهد و یاریگر نیکی و پرهیزکاری، و دشمن تجاوزگری و گناه و معصیت باشد و به معروف و خوبی‌ها امر و از بدی‌ها و منکر نهی کند و برای اعتلای «کلمةالله» بکوشد و با تمام وجود و امکانات مادی و معنوی در راه خدا و عزت امت اسلامی فداکاری و جانبازی نماید. خداوند می‌فرماید: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَٰرَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿۱۰﴾ تُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَتُجَٰهِدُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَمْوَٰلِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴾[۴] ای

---

۱ - نحل: ۹۷

۲ - سبأ: ۱۳

۳ - هود: ۱۱۷

۴ - صف: ۱۰ـ۱۱

www.ketab.ir

کسانی که ایمان آورده‌اید، آیا شما را بر تجارتی راه نمایم که شما را از عذابی دردناک می‌رهاند؟ به خدا و رسولش ایمان آورید و در راه خدا با جان و مالتان جهاد کنید. این برای شما بهتر است، اگر می‌دانید.

انسان مسلمان که براساس این ارزش‌ها تربیت می‌شود، از نظر اسلام دارای حقوق و مزایایی است که سایر افراد از آن بی‌بهره‌اند، اسلام موقعیت و جامعه‌ی موجود آن‌ها را درنظر می‌گیرد و به مطالبات و نیازهای مادی آنان در محدوده‌ی شریعت و به دور از خیال‌پردازی و تکامل آرمان‌گرایانه پاسخ مثبت می‌دهد؛ زیرا کمال و عظمت جز از ناحیه‌ی پروردگار یکتای یگانه امکان‌پذیر نیست و انسان همیشه در معرض اشتباه و خطا قرار دارد و ممکن است چیزی را درست یا نادرست تشخیص دهد و خداوند جز به اندازه‌ی توانایی و وسعت تکلیف نمی‌کند.

از آن‌چه گذشت، اهمیت آیات قرآن به عنوان یک برنامه و اسلوب پرورشی، با مفهوم و ویژگی‌های اختصاصی آن بر ما روشن شد، به عبارت دیگر: چگونه می‌توان شیوه‌ها و برنامه‌های تربیتی - پرورشی قرآن را عرضه کرد تا خواننده بتواند به راحتی و آسانی آن را پذیرا شود و در وجود خود پیاده کند؟ در جواب می‌گوییم: بهترین شیوه، اقتدا به روش عملی پیامبر ﷺ است. به راستی که او قرآن زنده در زمین بود. به همین خاطر امام شافعی (خدایش رحمت کناد) گوید: به راستی که سنت عبارت است از دریافت و فهم پیامبر ﷺ از قرآن. پیامبر در تمامی‌طول زندگی‌اش برکتش با قرآن ارتباط داشت و ظاهر و باطنش با قرآن بود. این همان هدف اولیه و اساسی است که ما در صدد ارائه‌ی آن هستیم و این تفسیر را تحت عنوان زیر نام‌گذاری کردیم:

تفسیر تربیتی قرآن کریم

مکتب و میراث ماندگار تفسیر قرآن، با وجود تنوع مدارس و اختلاف روش‌ها به آن افتخار می‌کند و این میراث ماندگار تأثیر به سزایی بر زندگی مسلمانان به جای نهاد و نسل‌های زیادی از آن بهره‌مند شدند، و به سعادت و خوشبختی رسیدند و از میوه‌های ارزشمند آن چیده و خود را ترقی دادند، اما چنان‌که می‌دانیم، هر عصر و زمانی نیاز خاص خود را دارد، با گذشت زمان، نیازها و اوضاع و احوال زمان و فهم و بینش و وضعیت زندگی مردمان تغییر می‌کند و باید قرآن کریم نیز بر مبنای نیاز زمان و روحیات مردمان عصر جدید، عرضه شود تا مردم به آسانی و سهولت تمام مفاهیم آن را دریافت کنند و بر مبنای راهنمایی‌ها و ارشادهای آن خود را تزکیه و تکامل دهند؛ به گونه‌ای که خواننده بتواند با کم‌ترین تلاش و بدون مداخله در

www.ketab.ir

مسایل کلامی و مناقشات لغوی و فقهی و سایر مسائلی که انسان را از روح و هدف اصلی قرآن و فهم معانی پرورشی و تربیتی آن باز می‌دارد، به هدف و مقصد نهایی برسد و از آن استفاده‌ی کامل ببرد.

روش و برنامه‌ی ما در این کتاب تفسیر:

شیوه و برنامه‌ی تفسیری ما در چند نکته به شرح زیر ارائه می‌شود:

۱ـ جز در مواردی اندک؛ کوشیده‌ایم تا شکل صفحات قرآن کریم بر مبنای قرآن‌های معمول، هم‌چنان محفوظ بماند. البته در پایان قرآن در سوره‌های کوچک (چند سوره آخر در قرآن) مبنا را بر اساس سوره‌ها تعیین کرده‌ایم. این روش کمک می‌کند تا خوانندگان بر اساس صفحات قرآن بتوانند برنامه‌ریزی کرده و به مطالعه و تدبر و تفکر در قرآن بپردازند.[1]

۲ـ به گونه‌ای مختصر و گویا و کافی، معانی واژه‌ها و مفردات قرآنی را توضیح داده‌ایم که اگر احیاناً معنی واژه‌ای بر خواننده‌ی عادی گران آمد، به راحتی و سهولتِ تمام، بر آن واقف شود.

۳ـ برای هر مقطع اهداف اجرائی ذکر کرده‌ایم و به این اعتبار که قرآن کریم، عقل را مخاطب قرار می‌دهد و به پرورش روح می‌پردازد و رفتار و کردارها را تزکیه می‌کند. به سه بعد معرفتی، روحی و رفتاری آن پرداخته‌ایم[2] و پیش از بیان محتوای تربیتی، مطابق طبیعت آیات در نقاطی به بیان بعضی یا تمامی آن‌ها می‌پردازیم تا تحصیل و یادآوری و دریافت آن آسان‌تر شود.

٤ـ محتوای تربیتی - پرورشی آیات را ذکر کردیم. و آن عبارت است از: ارائه‌ی شرح و توضیح مناسب همراه با اهداف تربیتی - پرورشی قرآن مطابق با واقعیت‌های

---

[1] - لازم به توضیح است که در هر دو سوره‌ای که اول و آخر آن‌ها در یک صفحه به‌هم می‌رسند، تغییراتی داده شده و مطالب سوره‌ی قبل به صورت کامل و جدا از سوره‌ی بعد نگاشته شده است تا مرز بین آن‌ها و مطالب و شرح و توضیحات‌شان برای خوانندگان مشخص‌تر گردد.

۲ ـ ۱. اهداف معرفتی: با افعال شروع می‌شود؛ مثل: یعرف (می‌شناسد) یدرک (درک می‌کند) یفهم (می‌فهمد) و امثال آن‌ها

۲. اهداف روحی: با افعال شروع می‌شود؛ مثل: یحب (دوست می‌دارد) یؤمن (ایمان می‌آورد) یعتقد (باور می‌کند) و امثال این‌ها

۳. اهداف رفتاری: عموماً با افعال شروع می‌شود؛ مثل: یعمل (عمل می‌کند) یکسب (به دست می‌آورد) یسلک (می‌پیماید) و امثال این‌ها

www.ketab.ir

موجود و اصرار بر مباحث تربیتی به دور از پرگویی و تفریط (کم گویی).

کوشیده‌ایم تا آن‌جایی که ممکن است، خلاصه و چکیده‌ای از تفاسیر دیگر که به موضوع مورد بحث ما نزدیک‌تر است، در این تفسیر به‌گنجانیم و در این خصوص به اندازه‌ی توانایی، کم یا زیاد، اهتمام لازم به عمل آمده است به گونه‌ای که چکیده‌ی این تفاسیر، موضوع مورد بحث را در این کتاب تشکیل می‌دهند، این تفاسیر عبارتند از: تفسیر فی ظلال قرآن از شهید راه دعوت و عقیده، سید قطب ﷺ و کتاب‌الاساس فی التفسیر از دعوتگر راه خدا سعید حوی ﷺ و کتاب مقاصدالقرآن الکریم تألیف امام و مجدد و احیاگر دین حسن‌البنا ﷺ و هم‌چنین کتاب‌های مهم دیگری هم‌چون تفسیر طبری و تفسیر قرطبی و تفسیر ابن کثیر و امثال این.....

۵ـ بالاخره، در پایان هر مبحث به بیان نکات تربیتی - پرورشی آیات پرداخته‌ایم تا خواننده بتواند به مرور زمان آن‌ها را مدنظر قرار دهد و در زندگی خود آن‌ها را تحقق بخشد و بر همان مبنا عمل کند و بر آن‌چه که از قرآن فرا می‌گیرد، مقیاسی برای محدوده و قلمرو عمل و کردارش باشد و در این رابطه به سلف صالح و نیکوکار خود از اصحاب بزرگوار پیامبر ﷺ اقتدا نماید. آنانی که هرگاه به ده آیه از آیات قرآن دسترسی پیدا می‌کردند تا آن‌ها را خوب فرا نمی‌گرفتند و بدان‌ها کاملاً عمل نمی‌کردند، به آیات دیگری نمی‌پرداختند و این‌گونه علم و عمل را در کنار هم یاد گرفته و آموزش می‌دادند.

از خداوند می‌خواهم که این عمل را خالص و در جهت رضایت و خشنودی خود از ما بپذیرد و قلم عفو و بخشش بر تمامی لغزش‌ها و کوتاهی‌ها بکشد که هیچ انسانی از آن بری نیست، موفقیت و پیشرفت در کار را از خداوند یگانه مسئلت دارم. پروردگار جهانیان را می‌ستایم و درود و سلام می‌فرستم بر پیامبر بزرگوار اسلام حضرت محمد ﷺ و خاندان و اصحاب و تابعین و پیروان نیک‌کردارشان تا قیام رستاخیز. آمین.[1]

مؤلف

۱- در این مقدمه از کتاب‌های مرجع زیر استفاده کرده‌ایم:

فی ظلال القرآن: سید قطب. دراسات قرآنیه: محمد قطب. زهرة التفاسیر: ابن زهره

التربیة الاسلامیة فی سوره المائدة: دکتر علی عبدالحلیم محمود.

کیف نتعامل مع القرآن: محمد غزالی

www.ketab.ir